CERTIFICATE
OF PARTICIPATION

This certificate is proudly presented to

Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

in oral and technical presentation,
recognition and appreciation of research contributions to

ISTANBUL
2nd INTERNATIONAL MODERN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
December 23-25, 2021 / Istanbul, TURKEY

with the paper entitled

EXAMPLE OF TWO WOMEN INTERFERING IN POLITICS IN THE UMAYYAD PERIOD: HABABAH AND SALLAMA

Dr. Vedat Akman
Head of the Organizing Board

www.istanbulkongresi.org

İSTANBUL
INTERNATIONAL MODERN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS -II

December 23-25, 2021 | Istanbul, Turkey

CONGRESS BOOK (I)

EDITED BY
Assoc. Prof. Dr. Koray KARABULUT

ISBN: 978-625-7898-59-1

ISTANBUL INTERNATIONAL MODERN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS –II

DECEMBER 23-25, 2021 ISTANBUL, TURKEY

FULL TEXTS BOOK (I)

Edited by
Assoc. Prof. Dr. Koray KARABULUT

By
IKSAD PUBLISHING HOUSE®

All rights of this book belong IKSAD Publishing House
Authors of chapters are responsible both ethically and jurisdically
IKSAD Publications – 2021©
Issued: 28.12.2021
ISBN: 978-625-7898-59-1

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

İSTANBUL

International Modern Scientific Research Congress -II

DATE and PLACE

December 23-25, 2021

FACE TO FACE AND ONLINE

ORGANIZATION

IKSAD PUBLISHING HOUSE

NUMBER of ACCEPTED PAPERS FROM TURKEY-228

OTHER COUNTRIES-235

PARTICIPANT COUNTRIES:

Turkey-(228) India, Pakistan, Iran, Indonesia, Nigeria, Algeria, Azerbaijan, Usa, Romania, Serbia, Canada, Morocco, Iraq, Moldova, Albania, Mongolia, Israel, China, Kyrgyzstan, North Macedonia, Egypt, Vietnam, Budapest, Jordan, Libya, Saudi Arabia, Brezilya, France, Hongkong- (235)

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Beril Tuğrul - Istanbul Technical University
Prof. Dr. Aparna SRIVATAVA - Noida University
Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA - Baku Eurasian University
Prof. Rada NOVAKOVIC, National Research CounciL, Italy
Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK-Gaziantep University
Assoc. Dr. Abdulkerim KARAASLAN - Ataturk University
Assoc. Dr. Ömer ALKAN - Ataturk University
Dr. Burcu BELLİ - Nisantasi University
Dr. C. VIJAI - St.Peter Higher Education and Research Institute
Dr. Dipanvita PAL - Burdwan University
Dr. Ethem İlhan ŞAHİN - Alparslan Turkes University
Dr. Hatice DEMİR - Kastamonu University
Dr. İlkgül Kaya ZENBİLCİ - Yozgat Bozok University
Dr. İhsan EKEN - İstanbul Medipol University
Dr. Lech Kościelak - Warsaw University
Dr. Mustafa ÖZYEŞİL - İstanbul Aydın University
Dr. Özge ALTUN - Yozgat Bozok University
Dr. Savaş ALTUN - Yozgat Bozok University
Dr. Terane NAGHIYEVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Dr. Vedat AKMAN - Beykent University
Dr. Muhammad Akram - Government College University Faisalabad
Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUĞAY - Ataturk University
Kifayet ÖZKUL - İstanbul University,Cerrahpasa

23.12.2021

Turkey Time: 14:30-17:00

SESSION-3 | HALL-1

HEAD OF SESSION: Dr. Ali HATALMIŞ

Author	University	Presentation title
Doç. Dr. Ali HATALMIŞ	Çukurova Üniversitesi	EXAMPLE OF TWO WOMEN INTERFERING IN POLITICS IN THE UMAYYAD PERIOD: HABABAH AND SALLAMA
Dr. Mohammad Jafar Chamankar	Urmia University, Urmia, Iran	CULTURAL AND ECONOMIC TIES OF IRAN WITH THE OMAN SEA AND THE INDIAN OCEAN IN THE PRE-ISLAMIC PERIOD
Kosherbayeva Aigerim Nurali **Kosherbayev Rinad Nurali**	Abai Kazakh National Pedagogical University	THE ERA OF THE TURKIC RENAISSANCE THROUGH THE HERITAGE OF THE TURKIC THINKER YUSUF BALASAGUNI
R. Rivanthika Shri **S. Sowmya** **Dr.G. Nixon Samuel** **Vijaykumar** **Dr.A. Jagadesan**	RMK Engineering College, Kavaraipettai, Tiruvallur District	RELIGIOUS SCIENCES-AN OVERVIEW
Dr. Muhammed Recai ÇİFTÇİ	Diyanet İşleri Başkanlığı	TEMPORAL ANALYSIS OF EGYPTIAN RECITERS' MURATTAL RECITATIONS (IN THE CASE OF ABDUSSAMED, HUSARI, MINSHAWI AND MUSTAFA ISMAIL)
Suratno Suyadi	Ahmad Dahlan University	THE CONCEPT OF MIND: AN OVERVIEW OF THE HADITH OF THE LACK OF MIND, WOMEN'S RELIGION AND THEIR RELEVANCE IN ISLAMIC EDUCATION
Us'an	Ahmad Dahlan University	PRENATAL EDUCATION AS AN EFFORT TO FORM HUMAN CHARACTERS WITH AN ISLAMIC PERSPECTIVE (ANALYSIS OF PRENATAL EDUCATION ACCORDING TO IBN QOYYIM AL-JAUZIYYAH CONCEPT)
J.Raghunandan **Dr S. Anita Evelyn** **N.Meenatchi**	RMK Engineering College	NO ONE RULED THE WHOLE WORLD

Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

CONTENTS

CONGRESS ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

AUTHORS	TITLE	NO
Süleyman KILLI Bilge BAĞCI	AN OVERVIEW OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP OF ORGANIZATIONAL CLIMATE AND EMPLOYEE MOTIVATION	1
Şefika KASMAN Sertan OZAN	FRICTION STIR WELDING OF AA 7075 ALUMINUM ALLOY: EFFECT OF REINFORCEMENT METALS ON THE WELD PERFORMANCE	12
Tatjana Davidov Sanda Nastić Goran Vitomir Dragana Popović Slobodan Popović	THE ROLE OF AGILE METHODOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF SOFTWARE PROJECTS AT THE REQUEST OF THE CLIENT	21
Touraj Farsadi Davood Asadi	NONLINEAR FREQUENCY ANALYSIS OF FUNCTIONALLY GRADED MULTILAYER GRAPHENE PLATELET-REINFORCED POLYMER CYLINDRICAL PANELS	25
Tuba Özge YAŞAR	CLINICAL APPROACH TO REPTILE OPHTHALMOLOGY	44
Tuğba NUR	THE RELATIONSHIP BETWEEN FEAR INDEX AND BIST100 INDEX: ARDL BOUNDS TESTİNG APPROACH ON THE COVID-19 PERIOD	51
TUNA DEMİRCİ	AN INVESTIGATION THE SPECTROSCOPIC CHARACTERIZATION OF CdSeTe/ METHYLENE RED HYBRID ASSOCIATES	60
Ülviyyə HÜSEYNOVA	THE İMPORTANCE OF THE BRITISH PRESS COVERAGE OF ARMENIAN-AZERBAIJAN NAGORNO KARABAKH CONFLICT FOR THE KINGDOM	69
Ünal SAKİ Soner ÇANKAYA	SPORT INJURY ANXIETY AND ATHLETIC IDENTITY LEVELS OF ELITE HANDBALL PLAYERS	80
VASILESCU CEZAR	ASIAN ECONOMIC RISE–MYTH OR REALITY?	118
Velihan KARA AYŞEGÜL TÜRKYILMAZ	EFFECTS OF PSYCHOBIOTICS ON MENTAL HEALTH AND CURRENT APPROACHES	123
Vildan OZTURK	FIXED POINT THEOREMS IN ORTHOGONAL METRIC SPACES	136
Wahyu Kholis Prihantoro	LEARNING QUALITY MANAGEMENT PROBLEMS RELATED TO PROFESSIONAL COMPETENCY OF PAI TEACHERS IN DEALING WITH THE COVID 19 PANDEMIC (CASE STUDY AT MUHAMMADIYAH KASIHAN BANTUL SMP)	140

Ayşe SANDIKÇI	A NOTE ON FUNCTION SPACES WITH WIGNER TYPE TRANSFORM	1016
Bahar ERDOĞAN Kevser GÜRSAN	RESULTS OF COLD APPLICATION, ONE OF THE COMPLEMENTARY AND SUPPORTIVE TREATMENTS USED IN MULTIPLE SCLEROSIS	1024
Banu ÖZBUCAK ALBAR	AGE DISCRIMINATION IN THE COVID 19 EPIDEMIC	1029
Barış SARDOĞAN İbrahim TÜRKMEN	CONTENT ANALYSIS OF THE MISSION AND VISION STATEMENTS OF THE UNIVERSITIES ACCREDITED UNDER THE CORPORATE ACCREDITATION PROGRAM	1033
Behman Kerimov	NATIONAL EDUCATION IN LANKARAN REGION OF AZERBAIJAN AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY	1044
Bekir TAŞTAN Arif Çağdaş AYDINOĞLU	THE SENSITIVITY ANALYSIS OF LANDSLIDE CRITERIAS IN THE CASE OF FINDIKLI DISTRICT OF RIZE PROVINCE	1050
Boban Stanković	REPORT ON MONITORING OF BIRD FAUNA OF THE REGION OF JAGODINA (SERBIA) FOR 2019	1056
Can BIYIK	THE SIMULATION OF COMMERCIAL TRAFFIC ON TURKISH MAJOR ROADS	1064
Canan NAKİBOĞLU Betül KIZMAZ	EXAMINATION OF 12TH GRADE STUDENTS' CONCEPTIONS CONCERNING OXIDATION AND REDUCTION	1072
Christine Wulandari Leila D. Landicho Pitojo Budiano Dian Iswandaru Novriyanti Novriyanti Destia Novasari Muhammad Aldo Kurniansyah Rowena Esperanza D. Cabahug Maria Theresa Nemesis P. Ocampo	WATERSHED BIODIVERSITY AND ITS SUSTAINABILITY: STUDY CASE IN THE PHILIPPINES AND INDONESIA	1077
Dallel BOUYAYA Said BENIERBAH	CLASSIFICATION OF VARIOUS DISEASES IN WIRELESS CAPSULE ENDOSCOPY IMAGES USING TRANSFER LEARNING WITH CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORK	1084
Dian Sandi Utama	NEUROECONOMICS: PRIVATE SCHOOL FINANCING MANAGEMENT IN TIME OF CRISIS	1091
Ali HATALMIŞ	EXAMPLE OF TWO WOMEN INTERFERING IN POLITICS IN THE UMAYYAD PERIOD: HABABAH AND SALLAMA	1100
Ahmet KOYUNLU Zarife PANCAR	ACUTE EFFECTS OF PLYOMETRIC EXERCISES ON SOME MOTOR SKILLS OF GRECO-ROMAN WRESTLERS	1112

EMEVÎLER DÖNEMİNDE SİYASETE MÜDAHİL İKİ KADIN ÖRNEĞİ: HABÂBE VE SELLÂME
EXAMPLE OF TWO WOMEN INTERFERING IN POLITICS IN THE UMAYYAD PERIOD: HABABAH AND SALLAMA

Doç. Dr. Ali HATALMIŞ
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları ABD
ORCID: 0000-0002-1689-4809

ÖZET

Emevîler (41-132/661-750), Raşit halifeler sonrasında Şam'da kurulan Müslüman ilk hanedan devletidir. Emevîlerin halifeliği saltanata dönüştürmeleri, kabileci ve ayrımcı yaklaşımlarının yanında saray hayatı ve eğlenceleriyle de öne çıkmıştır. Emevî halifeleri içinde II. Yezîd'in (101-104/720-724) adı içki meclisleri ve cariyeleriyle yaşadığı aşklarla anılmış ve sefihlik derecesinde eğlenceye düşkünlüğü anlatılmıştır. Söz konusu bu halifenin iki cariyesi -Sellâme ve Habâbe- ile yaşadıklarına dikkat çekilmiştir.

Sellâme II. Yezîd'in ilk aşkı denilebilecek kadar son derece zeki, bilgili ve güzel bir kadındır. O, halifenin kendisine beslediği muhabbeti ve güveni kullanarak adeta devleti yönetmiştir. Öyle ki devletin en üst bürokratları ancak onun onayıyla atanabilmiştir. Habâbe de güzelliği, sesi ve keskin zekâsıyla halifeyi kendine meftûn bırakmış, devlet yönetimine müdahil olması yanında halifenin hayatına mal olmuştur.

II. Yezîd, bir eğlence partisi sırasında Habâbe'nin ani ölümüne çok üzülmüştür. Onun cenazesi günlerce bekletilmiş ve halifenin ağabeyi Mesleme'nin uyarısı üzerine ancak defnedilebilmiştir. Onun ölüm sebebini kendinden bilen halife, onun mezarı başından gece gündüz hiç ayrılmamıştır. Definden haftalar sonra da mezarını açtırarak çürümüş cesedini kucaklayıp öptüğü ve ağıtlar yakarak öldüğü kaydedilmiştir. Halifenin hayatına mal olan bu durum "kara sevda" olarak ifade edilmiştir.

Bu bilgi ve ayrıntılar İslam tarihi kaynaklarında geçmektedir. Bu çalışmamızda klasik (Arapça) kaynakları kullanmak suretiyle siyaset üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz kadınlardan ikisi tanıtılmıştır. Böylece İslam tarihinin henüz erken sayılabilecek bir dönemde devlet yönetiminde kadınların varlığı ve rolü tartışmalarına bir nebze olsun katkı sunulmuştur.

Bu bildiride Emevîler döneminde II. Yezîd'in dönemiyle sınırlı da olsa siyasete müdahil olduğunu düşündüğümüz kadınlardan Habâbe ve Sellâme adlı iki kadının portreleri verilecektir. Onların kısa biyografileri işlenirken de Emevîlerde kadının durumu, saray hayatı ve eğlencelerine temas edilecektir. Yine bu iki cariyenin şahsında sanatlarını ve sosyal statülerini ifade eden cariye, kayne (şarkıcı cariye) ve ümmüveled kavramları açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, II. Yezîd, Habâbe, Sellâme, Kayne, Ümmüveled.

ABSTRACT

The Umayyads (41-132/661-750) are the first Muslim dynastic states established in Damascus after the Rashidun caliphs. The Umayyads transformation of the caliphate into a sultanate became prominent with their tribal and discriminatory approaches, as well as their palace life and entertainment. Among the Umayyad caliphs, Yazīd's II name (101-104/720-724) is mentioned with his drinking assemblies and the love he had with his concubines, and his fondness for entertainment at the level of debauchery is described. The caliph in question and what he has been through with his concubines, Sallama and Hababah, has been pointed out.

Sallama is an extremely intelligent, knowledgeable and beatiful woman who can be considered Yazīd's II first love. She basically ruled the state by using the love and trust that the caliph had in her. So much so that the highest bureaucrats of the state could only be appointed with her approval. Hababah also fascinated the caliph with her beauty, voice and sharp intelligence, besides her involvement in the state administration, she cost the life of the caliph.

Yazīd II was very upset by the sudden death of Hababah during an entertainment party. Her funeral was delayed for days and she could only be buried upon the warning of Maslama, the elder brother of the caliph. The chaliph, who knew the cause of her death from himself, never left his grave after days and night. It is recorded that after weeks after her burial, he opened her grave, embraced and kissed her decomposed corpse, and he died bemoaning. The event which caused the life of the caliph, was considered as "blind love".

This information and details are in the Islamic history sources. In this study, two of the women we think are influential on politics were introduced by using classical (Arabic) sources. Thus, some contribution has been made to the discussion of the existence and role of women in state administration in a period that can be considered early in Islamic history.

In this decleration, even though it is limited to the period of Yazīd II, the portratit of two women who we think are involved in politics, Hababah and Sallama, will be given. While their short biographies are being processed, the status of women in the Umayyads, their palace life and entertainment will be touched upon. Again, the concepts of the concubine and qayna (singing concubine) and umm al-walad, which express their art and social status in person of the two concubines will be explained.

Keywords: The Umayyads, Yazīd II, Hababah, Sallama, Jarya-Singer, Umm al-Walad

GİRİŞ

Dört Halife ve Emevîler döneminde gerçekleştirilen fetihler sonrası kazanılan topraklarda yeni din, dil, medeniyet ve kültürlerle karşılaşılmıştır. Fethedilen toprakların iyisiyle kötüsüyle maddi ve manevi tüm varlıkları fatihlerini de yakinen ilgilendirmiş ve karşılıklı bir etkileşim her daim olmuştur. Arapların devlet kurma ve yönetme yönlerinin zayıf olduğu[1] ve bu sebeple onların fethettikleri eski Bizans topraklarında Greklerin, eski Sâsânî topraklarında ise Farslıların adet ve uygulamalarını büyük oranda sürdürdükleri ve onlardan istifade ettikleri görülmüştür. Fetihlerle birlikte başlayan İslamlaşma da bir anda gerçekleşmeyerek uzun zamana yayılmıştır. Emevîler döneminde gayrimüslim çoğunluktan söz edilmiştir. Merkezleri Şam dâhil topraklarında hatırı sayılır özellikle Hristiyan nüfus Müslüman komşularıyla aynı mahalleyi, çarşıyı, pazarı paylaşmışlar ve tek devletin tebaası olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde kadınların erkekler gibi insan oldukları hep vurgulanmış ve miras dâhil haklarının korunmasına dair hükümler vaz edilmiştir. Kadınların ayart(ıl)ması meselesine dikkat çekilmiş ve dikkatli olunması istenmiştir.[2] Hz. Peygamber'in son nefesini verirken ümmetinden son dileği namazı ihmal etmemeleri, kölelerin ve kadınların haklarına

[1] Mesela İbn Ḫaldûn, meşhur eserinde bu durumu "*Arapların Devlet Yönetmeye En Uzak Millet Oluşları Hakkında*" diyerek izah etmiştir (*Mukaddime.* Çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yay., 2004, 208-209).

[2] Tarhan'a göre cinsellik tıpkı saldırganlık, açlık, şiddet gibi insanların zayıf alanları ve temel dürtüleridir. Nefsani arzular ve şeytani güçler, nefsine ve şeytana uymayı bekleyen zayıf iradeli kişileri ayartmaya çalışmaktadır. Kadının, erkeğe nazaran duygusal kapasitesi daha güçlüdür ve direnci zayıftır. Bu yüzden nefsani arzularına daha sık düştüğü sanılsa da bu, erkeklerde de karşılaşılan bir durumdur. Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi,* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 340. Bk. Tuksal, Hidayet Şefkatli. "Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: -Keyd". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/40. (Aralık 2018). 115.

riayet etmeleri olmuştur.[3] Hz. Âdem'in eşi Havvâ, Hz. İbrahim'in eşleri Sârâ ile Hacer, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem, Firavun'un karısı Asiye, Hz. Şuayb'ın kızları, Hz. Peygamber'in eşleri ve kızları hürmet edilmesi gereken kadınlar olarak takdim edilmiştir. Ayrıca (Sebe') kraliçesi Belkıs'a dikkat çekilmiş ve hakkını arayan kadın övülmüştür.

İlk İslam toplumları ve devletlerinde kadının durumu ve statüsü merak edilen konular arasındadır. Eski Arap toplumunda kadınların değeri ve statülerinin İslamiyet'le birlikte geriledi-ilerledi tartışmalarına girmeden; toplumsal kabullenişine (örfüne) bağlı olarak hem değişmiş ve hem de değişime uğramıştır, diyebiliriz. Kadınlar, Emevîler döneminde henüz üst düzey memuriyetlere atanmamış olsalar da kişisel konum ve özellikleriyle halifeyi yönlendirmek suretiyle siyasete müdahil olmuşlardır. Bu çalışmamızda Sellâme ve Habâbe örneği üzerinden imkânımız elverdiği ölçüde değerlendirmede bulunduk ve bu iki kadının biyografilerini verdik.

Sellâme ve Habâbe'nin kadın köle statüsünde yani cariye oldukları belirtilmiştir. Ancak her ikisi de sıradan kişiler (cariyeler) olmayıp devletin iş ve işleyişini etkileyerek tarihe geçmişlerdir. Bunda her ikisinin de gücü Emevî halifesi Yezîd b. Abdülmelik'in gözdeleri olmalarından kaynaklıydı. Onların sahip oldukları kişisel özellikleri, güzellikleri ve sanatları vardı. Onlar ilk sahipleri tarafından iyi yetiştirilmişlerdi ve çok yüksek meblağlarla yeni sahiplerine (halifeye) satılmışlardı. Onların şahsi statülerinde ifade olunan üç kavramın (câriye, kayne, ümmüveled) anlaşılmasında fayda gördüğümüzden önce söz konusu kavramların izahı yapılmıştır.

1. CÂRİYE-KAYNE-ÜMMÜVELED KAVRAMLARI

Cariye, *kadın köle* anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Sözlükte cariye, "*atın koşması, rüzgârın esmesi, güneşin akıp gitmesi ve suyun akışını*"[4] ifade etmek için kullanılan "*c-r-y"* fiilinden türetilmiştir. Uzaklardan gelmesinden dolayı kadın köleye, cariye isimlendirmesi yapılmıştır.[5] " *Akmak*, *yüzmek ve esmek*" suretiyle ilerlediği için "*güneş*, *gemi ve rüzgâra da cariye*" denilmiştir.[6]

Ḳayne, sözlükte demirci anlamına gelse de eğlence sektöründe önemli bir yere sahip şarkıcı cariyeler için kullanılmıştır.[7] Kayneler zengin evlerinde ve kabile reislerinin büyük çadırlarında şarkı söyleyip raks ederek ev sahibini ve misafirlerini eğlendirirlerdi.[8] Kayneler müzik aletlerini kullanmada oldukça mahirdi. Süryanice'de Arapçaya yakın (*ḳayne*) telaffuzla *ḳîne*, denilmiş ve şarkıcı cariye anlamında kullanılmıştır.[9] Bedir Savaşı'nda müşrik ordusunu eğlendirmek için Abdullah b. Cüd'ân'ın (MÖ 600?) iki şarkıcı cariyesinin sefere iştirak

---

[3] Hz. Peygamber'in son sözleri, "*Namaza ve elinizin altındakilere -köle ve cariyelerinize- dikkat edin!*" olmuştur. Bk. İbn Mâce, "Marażu Resûlillâh", H. No. 1625.

[4] Ebû 'Abdirrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn,* thk. Mehdî Mahzûmî İbrâhim es-Sâmerrâî, (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1408/1988), *el-'Ayn,* 6/174.

[5] İbnü's-Sikkît Ebû Yusuf Ya'kūb b. İshâk, *Kitâbü'l-Elfâẓ*, thk. Fahruddîn Kabâve, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1998), 283.

[6] İbnü's-Sikkît Ebü'l-Ḥüseyn Ahmed b. Fâris, "c-r-y", *Mu'cemü meḳâyîsi'l-lüga,* thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/448; Ebû Naṣr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî, *eṣ-Ṣıḥâḥ*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 6/2302; İbn Manẓûr Ebü'l-Faẓl Muhammed b. Mükerrem, "c-r-y", *Lisânü'l-'Arab,* (Beyrut: Dâru Ṣâdır, ts.), 14/141. Bk. Hatalmış, Ali, *Abbasî Halifelerinin Ümmüveledleri*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 24.

[7] Ferâhidî, "ḳ-y-n", *el-'Ayn*, 5/219; İbn Fâris Ebü'l-Ḥüseyn Ahmed b. Fâris, "ḳ-y-n", *Mu'cemü meḳâyîsi'l-lüga,* thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 5/45.

[8] 'Amr b. Baḥr el-Câḥıẓ, *Resâilü'l-Câḥıẓ*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1383/1964). 2/171; İbnü'l-'İmâd Abdülḥay b. Ahmed el-Ḥanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḫbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1406-1416/1986-1995), 1/142, 2/29.

[9] İbnü'l-'İbrî Ebü'l-Ferec Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel*, nşr. Antuvan Sâliḥânî el-Yesû'î, (Beyrut: Dâru'r-Râ'idi'l-Lübnânî, 1415/1994), 10. Bk. Nebi Bozkurt, "Eğlence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10/483

ettiği,[10] Medine'de düğünlerde şarkıcı cariyelerin şarkılar söylediği,[11] Emevî ve Abbasî saraylarında çok sayıda şarkıcı cariyenin bulunduğu anlatılmaktadır.[12] Köle tüccarları özel bir eğitimden geçirmek suretiyle köle ve cariyeleri vasıflı hale getirdiğinden, kaynelere ayrıca vaṣîfe denilmektedir.[13]

Ümmüveled, *çocuğun anası* manasındadır ve efendisinden çocuk doğuran cariye için kullanılan bir deyimdir. Çocuğunun nesebi sahibinden sabit olan cariye olarak da tarif edilir.[14] Efendinin ölümüyle birlikte bu kişi satılamaz ve dolayısıyla zorunlu olarak hürriyetine kavuşurdu. Doğan çocuk hür sayılır, onunla baba arasında bir nesep bağı kurulur ve her bakımdan normal evlilikten doğan çocukların konumuna sahip olurdu.[15]

2. İSLAM TARİHİNDE SİYASETE MÜDAHİL CÂRİYE: SELLÂME

Tarihe iz bırakmış ve adından söz ettirmiş sayıları az ama güçlü kadınlar hep var olmuştur. Bu husus sadece hür kadınlar için geçerli olmayıp içlerinde köle kadınlar da vardır. Köle kadınlar bazen bazı hususlarda hür hemcinslerinin önüne geçmişlerdir. Onlar efendilerinin sosyal ve siyasal konumuna bağlı olarak sıradan insanlardan daha müreffeh hayat sürmüşler ve daha tanınır olmuşlardır. Emevîler döneminde halifenin kıymetlisi (gözdesi) diyebileceğimiz bazı cariyeler sahip oldukları üstün yetenekleriyle ve güzellikleriyle ön plana çıkmışlar, zaman zaman devletin iş ve işleyişi üzerinde etkili olmuşlardır. Sellâme de gerek üstün zekâsı ve kişisel özellikleriyle halife Yezîd b. Abdülmelik'in hem gözdesi ve hem de kıymetlisi olarak anılmıştır.[16]

Kaynaklarda Sellâme'nin geçmişi ve ailesi hakkında, "*O Medineli müvelledelerden*[17] *idi*" notu dışında kayda değer bilgi verilmezken,[18] onun Medine'de büyüdüğü, iyi yetiştirildiği; Ma'bed, İbn Âişe, Cemîle, Mâlik b. Ebi's-Semaḥ vs. dönemin musiki üstatlarından şarkılar öğrendiği aktarılmıştır.[19] Yine Sellâme'nin kendisi gibi çok güzel ve yetenekli Reyyâ adında bir kız kardeşinin olduğu şöyle ifade edilmiştir. Nitekim Nüveyrî, "*İki kız kardeş de kadınların en güzeli ve şarkıcıların en iyisiydi.*" biçiminde bir ayrıntı vermiştir.[20]

---

[10] İbn Ḥabîb Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. 'Amr, *el-Münemmaḳ fî aḫbâri Ḳureyş,* thk. Hûrşîd Ahmed Faruk, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), T. *Muḥabber Arap Kültürü*, trc. Âdem Apak-İsmail Güler, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018), 67.

[11] Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Aḫbâru Mekke,* thk. Abdülmelik b. Abdillah b. Dehîş, (Beyrut: Dâru Hıdr, 1417/1996), 3/32; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-'Arab ḳable'l-İslâm,*(Bağdat: Manşûrâtü eş-Şerîf er-Razî, 1380/1961), 5/23

[12] Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 9/163; Mes'ûdî, *Murûc*, 2/335; Ṣıbṭ, *Mir'ât*, 15/120.

[13] İbn Manẓûr, "Faṣlu'l-ḳāf", *Lisân*, 13/351.

[14] İbrahim Paçacı, "Ümmü Veled", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 673.

[15] Ebû Abdullah Muhammed el-Enṣârî et-Tûnusî er-Resâ', "Ümmü'l-Veled", *Şerḥu ḥudûdi İbn 'Arfe*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 679. Bk. Hatalmış, Ali, *Abbasî Halifelerinin Ümmüveledleri*, 30.

[16] İbn Ḳuteybe Abdullah b. Müslim, *'Uyûnü'l-aḫbâr,* nşr. Yusuf Ali Ṭavîl, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1406/1986), 2/272; Belâzürî, *el-Ensâb*, 8/254, 258; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/199. Ṣıbt İbnü'l-Cevzî, Yezîd b. Abdülmelik'in, "halifeliğe getirildiğimden beri en sevinçli anım Sellâme'nin cariye olarak satın almamadır" dediğini aktarmaktadır. *Mir'ât*, 10/414, 415.

[17] Murtaza ez-Zebîdî, "Araplar arasında doğmuş cariyeye (velîde'ye) müvellede de denilir" demektedir ("v-l-d", *Tâcu'l'Arûs*, 9/327).

[18] Ṣıbt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Ḳızoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân,* thk. Muhammed Berekât v.dğr., (Dımaşḳ: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1434/2013), 10/414; Salâḥuddîn Halil b. 'İzziddîn es-Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 11/215; Ahmed b. 'Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb,* thk. Müfîd Kumeyhâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2004); 5/54.

[19] İbn Ḳuteybe, *'Uyûn,* 4/131-132; İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîḫ,* thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâzî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407-1424/1987-2003), 4/369; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/414-415; Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmail b. Ali, *el-Muḫtasar fî târîḫi'l-beşer,* (Kahire: el-Matba'atü'l-Ḥuseyniyyeti'l-Mıṣrıyye, 1324/1907), 1/203; Nüveyrî, *el-Ereb,* 5/54-55.

[20] Nüveyrî, *el-Ereb*, 5/55.

Zübeyir b. Bekkâr; "*Sellâme kadınların en güzeli ve mükemmeliydi. Öyle ki, ezberden çok iyi Kur'ân okur, eski cahiliye şiirlerini bilir ve rivayetlerde bulunurdu. Ahvas ve Abdurrahman b. Hassân onu meclislerine almışlar ve onunla şiirlerini yarıştırmışlardır.*" demek suretiyle onun mükemmel biri olduğunu ifade etmiştir.[21] Emevîlerin meşhur hiciv şairi İbn Kays Rukeyyât (ö. 74/694) Sellâme ve kardeşi Reyyâ hakkında; "*İkinizin okuduğu beyitleri yalanlayamadığım ve mecburen onayladığım için sizleri övmek istiyorum. İkiniz de bundan dolayı velinimetimsiniz. Asla siz ikinize ne yaklaşır ve ne de eleştirmeye cüret ederim.*" diyerek adeta pes etmiştir.[22] Yine o, "*Sellâmetü'l-Kas onun için dünya fitnesidir, Ama el-Kas ne aklını yitirdi ne de bedeni kaptırdı.*" demiş ve Sellâme'den övgüyle bahsetmiştir.[23]

Geçmişten günümüze eğlence sektörü denilince şarkıcılar ve dansçılar akla gelmiştir. Emevîler döneminde de bu sektörde kaynelerden bahsedilmiştir. Kayneler küçüklüğünden beri titizlikle yetiştirilen sesi ve fiziği güzel cariyelerdir. İçlerinde çok yetenekli olanlar saray ve eşraf konaklarına yüksek meblağlarla satılırlardı. Mesela Süheyl b. Abdurrahman b. Avf, çok iyi eğittiği ve yetiştirdiği Sellâme'yi, 3.000 dinar[24] (tam altın?) karşılığında halife Yezîd b. Abdülmelik'e satmıştır. Yezîd ondan öylesine hoşlanmıştır ki devleti yönetirken ve önemli kararlar alırken onu yanından hiç ayırmamış ve "*Hilafetin bana verilmesinden daha çok Sellâme'yi satın almam beni sevindirmiştir.*" diyerek ona ne denli âşık veya tutkusu olduğunu ifade etmiştir.[25]

Ömer b. Abdülaziz gibi gayet dindar ve tutumlu bir halifenin yerine geçen Yezîd b. Abdülmelik,[26] Emevî halifeleri içinde onun adı işret meclisi ve cariyeleriyle yaşadığı (kara sevda denilen) aşklarla anılmış ve sefihlik derecesinde eğlenceye düşkün olarak tanınmıştır: "*Yezîd, iki gözdesi Ḥabâbe'yi sağına, Sellâme'yi soluna her daim oturtur, zil zurna sarhoş oluncaya kadar her gece içermiş. Mucûn (müstehcen) şiirlere ve şarkılara ilgi duyar, kendisini eğlendiren müzisyenlere kesenin ağzını açar ve devlet hazinesini çarçur edermiş.*[27] *Onun yanında -gerçek adı Âliye olan- Ḥabâbe adlı cariyesi pek kıymetliymiş. Karısı Su'de, Ḥabâbe'yi 4.000 dinara satın almış ve kendisine hediye etmiştir.*"[28]

Konumuz bağlamında Sellâme ve Habâbe ikilisi, Halife Yezîd üzerinde etkili olmak ve daha doğrusu devlet işlerine doğrudan müdahil olabilmek için önlerinde en büyük engel Anadolu ve Kafkasların büyük fatihi Mesleme b. Abdülmelik'i görmüşlerdir. Mümkün olduğunca da onu merkezden uzak tutmaya çalışmışlar ve güçleri yettiği kadarıyla da onu önemli görevlerinden azletmeye çalışmışlar ve bunda da kısmen muvaffak olmuşlardır.[29] Nitekim Halife Yezîd, bir gün yanında Habâbe ve Sellâmetü'l-Kas var iken coşmuş, '*Bırakın beni uçayım*' demiştir. Onlar, "*Yerine kimi halife bırakıyorsun? diye sormuşlar o da, 'Siz ikinizi' diye karşılık vermiştir.*" [30] Tek başına bu rivayet bile onların halifeyi nasıl etkilediklerini anlatması bakımından çok manidardır. Belâzürî de Medâinî'ye dayanarak

---

[21] Bk. Şıbt, *Mir'ât*, 10/415-417.
[22] Nüveyrî, *el-Ereb*, 5/55.
[23] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196; Şıbt, *Mir'ât*, 10/415.
[24] Şıbt İbnü'l-Cevzî, Halife Yezîd'in Sellâme'yi 4.000 dinara satın aldığı söylemiştir (*Mir'ât*, 10/415). Belâzürî "halife Yezîd II, Habâbe ve Sellâme'yi satın almak için 200.000 dinar ödemiştir" kaydını düşmüştür (*Ensâb*, 8/263).
[25] Şafedî, *el-Vâfî,*11/215.
[26] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/234, 4/294.
[27] İbn Ḳuteybe Abdullah b. Müslim, *Kitâbü'l-Me'ârif,* thk. Servet 'Uḳkāşe, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 364, 366, *'Uyûn*, 2/272; Belâzürî, *Ensâb*, 9/291-292.
[28] Belâzürî, *Ensâb*, 8/257; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368.
[29] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196, 199.
[30] Ebû Abdullah Salâḥuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşḳī, *Fevâtü'l-Vefâyât*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1425/2004), 4/323. Başka rivayetlerde "sana" (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368) ve yeminle " "Vallâhi sana" şeklinde geçmektedir (Belâzürî, *Ensâb*, 8/258).

aktardığı bir rivayette "*Sellâme'nin yüksek sesle bağırması ve çığlık seslerinin sarayı inletmesiyle Yezîd b. Abdülmelik'in öldüğü anlaşılmıştır.*" demektedir.[31]

3. İSLAM TARİHİNDE SİYASETE MÜDAHİL CARİYE: HABÂBE

Habâbe, bir dönem devlet işleyişi ve günlük siyasete müdahil olmuş ve doğrudan halifeyi yönlendirmiş bir şahsiyettir. Güzelliği, sesi ve keskin zekâsına meftûn olmuş bir halifenin hayatına mal olmuş biridir.[32] Onların peş peşe gelen ölümleri, birbirlerini çok seven eşleri ve büyük âşıkları hatırlatmaktadır. Dilimizde "kara sevda" olarak kullanılan bir deyim vardır. Kara sevda, "umutsuz ve güçlü aşk" ve "kişinin belirli bir neden olmadan çöküntü durumuna girip çevreden gelen uyarılara kapanması, güçlü suç ve günah duyguları içine düşmesi durumu, malihülya, melankoli" olarak tanımlanmaktadır.[33] Bu tanım Yezîd b. Abdülmelik ile Habâbe arasında yaşanan bir hakikate dönüşmüştür.[34] Yezîd dış dünyaya kendini tamamen kapatmış, Habâbe'nin ölüm sebebini kendinden bilmiş, onu kaybetmenin acısıyla yanmış, üzerine şiirler okumuş,[35] 40 gece[36] veya 15 gece boyunca naaşı ve mezarı başında gözyaşları içinde yaşamını yitirmiştir.[37]

Rivayete göre; bir gün onunla birlikte gezintiye çıkmış, bir bahçeye girmiş, bir nar veya üzüm tanesini eliyle Habâbe'nin ağzına fırlatmış ve nar veya üzüm tanesi boğazına kaçan Habâbe nefes almamış, yüzü mosmor kesilmiş, günlerce hasta yatmış ve tüm müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir. Yezîd onun ölümünü kendinden bilmiş, yemek içmekten kesilmiş ve günlerce onun naaşını defnettirmemiştir.[38] Kokmaya başlayan Habâbe'nin naaşı[39] ancak Mesleme'nin müdahalesiyle defnedilebilmiştir.[40]

Kaynaklarda Habâbe'nin ailesi ve geçmişine dair herhangi bir malumata ulaşamadık. Ancak onun gerçek isminin "el-Âliye" olduğu ittifakla nakledilmektedir.[41] Yine bazı kaynaklarda, "onun Ümmü Dâvud künyesini taşıdığı ve (II.) Yezîd'in azatlısı olduğu"

---

[31] Belâzürî, *Ensâb*, 8/262-263.

[32] İbn Abdürabbih Ahmed b. Muhammed, *el-'İḳdü'l-ferîd,* thk. Müfîd Muhammed Ḳamîha, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1404/1983), 7/66; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196.

[33] Türkçe "kara" Arapça "sevdâ" aynı anlama gelen ve birlikte de kullanılan mürâdif sözcüklerdir. Eşanlamlı (mürâdif) iki sözcük peş peşe söylendiğinde pekiştirme yapılmış olur. Yalnız başına sevda sözcüğü de, "Güçlü sevgi, aşk" ve "Aşırı ve güçlü tutku, istek" anlamındadır (https///sozluk.gov.tr/ erişim tarihi: 02.11.2019). Arapça sözlükte sevdâ (السوداء), "Kalpteki siyah kan pıhtısı gibi kalpteki bir hastalıktır" ve "kişinin kalbinde (başka) kişiye âşık olması ve onun aşkıyla kalbinin tutuşması" diye tarif edilmektedir. İbn Manẓûr, "Faṣlu'l-Hâi'l-Mühmile", *Lisân*, 1/294.

[34] Diyârbekrî Yezîd hakkında "aşktan ölmüştür" ve "onun dışında aşktan ölen bir halife de bilinmez" demiştir (*Târîḫu'l-ḥamîs fî aḥvâli enfesi nefîs*, (Beyrut: Müessesetü Şa'bân, ts.), 2/318. Bk. Hayreddin ez-Ziriklî, "Ḥabâbe", *el-A'lâm: Ḳāmûsü terâcim,* nşr. Züheyr Fethullah, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 8/185).

[35] Mes'ûdî, Habâbe'nin mezarı başında Yezîd'in, "Kim aşktan öldü? Hakeza o (Habâbe) öldü. Aşkı için ölmeyende hayır yoktur" tarzında şiirler okuduğunu, aklını ve şuurunu yitirdiğini ve sonunda öldüğünü anlatmaktadır (*Murûc*, 4/19). Bu haber aynen Yâfi'î tarafından da rivayet edilmektedir (*Mir'âtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti ḥavâdisi'z-zamân,* thk. Halîl el-Mansûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/122).

[36] Belâzürî, *Ensâb*, 8/261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/367; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/419; Ziriklî, *A'lâm*, 2/163.

[37] Belâzürî, *Ensâb*, 8/261; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/419; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 28/31; Ziriklî, *A'lâm*, 2/163. Bazı kaynaklarda "17 gün sonra vefat etti" denilmiştir. İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 7/67; Ebü'l-Fidâ, *el-Muḫtaṣar*, 1/203; İbnü'l-Verdî, Ömer b. el-Muzaffer, *Târîḫ*, (Kahire: h.1285), 1/174.

[38] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/198.

[39] Belâzürî, *Ensâb*, 8/261; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 7/67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368; İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer el-Kureşî ed-Dımaşḳī eş-Şâfi'î, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1417-1419/1997-1999), 13/15.

[40] İbn Abdürabbih Habâbe'nin ölümü sonrası Yezîd'in içinde bulunduğu durumu aktardıktan sonra cenazesinin açtırıldığı ve 17 gün sonra ancak defnedildiğini söylemektedir (*el-'Iḳd*, 7/67)

[41] Belâzürî, *Ensâb*, 9/31; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/417, 11/274; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/15; Nûreddin Ali b. el-Vezîr Ebû 'Ümrân İbn Sa'îd el-Endelüsî el-Magribî, *el-Muṛḳışât ve ve'l-Muṭribât*, (Beyrut: Dâru Ḥâmed ve Maḥyâ, 1973), 138.

şeklinde bir ayrıntı da verilmektedir.[42] Yine bazı kaynaklarda ümmüveledin ismi belirtilmeden II. Yezîd'in "Dâvud" adlı bir çocuğundan bahsedilmiş olması,[43] Habâbe'nin onun bir ümmüveledi olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

Habâbe ismini[44] Yezîd b. Abdülmelik'in verdiği kaydedilmiştir.[45] Kaynaklarda Habâbe'nin Medineli müvellededen (annesi de cariye) olduğuna, İbn Mînâ tarafından Mekke'ye getirildiğine, Arapçayı çok iyi öğrenip konuştuğuna ve burada İbn Süreyc, Ma'bed gibi zamanın en iyi şarkıcıları tarafından kayne olarak yetiştirildiğine değinilmektedir.[46]

Habâbe güzelliği ve sesiyle görenleri ve dinleyenleri etkileme kabiliyetine sahipti.[47] Yezîd b. Abdülmelik Mekke'de olduğu sırada Habâbe'yi görmüş; okuduğu şiirleri ve şarkıları dinlemiş, ona meftun olmuş ve binlerce dinar harcayarak ona sahip olmak istemiştir.[48] Ancak halife oluncaya kadar bu arzusunu gerçekleştirememiş ve kardeşi Süleyman b. Abdülmelik tarafından mani olunmuştur.[49] Halife olduğunda karısı Su'de bt. Abdullah'ın bir sürprizi ile karşılaşmıştır. Su'de, kocasını mutlu edebilmek için onu satın alıp hediye etmiştir.[50] Yezîd buna çok sevinmiş ve artık Habâbe'yi yanından hiç ayırmamıştır. Ayrıca saray protokolünde değişikliğe gitmiş, şarkıcı cariyelerle yönetim arasındaki perdeyi kaldırtmıştır.[51] Sağına ve soluna Sellâme el-Kus ve Habâbe'yi oturtmuş ve bundan böyle onlara doğrudan yönetime müdahale etme fırsatı doğmuştur.[52]

Yezîd b. Abdülmelik'in halifeliğe geldiği sıralarda 40 gün boyunca selefi Ömer b. Abdülaziz'i taklit ederek ibadetlerine özen gösterdiği ve zahidâne bir hayat sürdüğü kaydedilmektedir. Habâbe'nin bundan oldukça rahatsız olacağı aşikârdı. Zira bu durum onun kişisel tavra ve icra ettiği sanata da uygun düşmezdi. Nitekim öyle de olmuştu. O okuduğu şiirler ve söylediği şarkılarla Yezîd'i etkilemeyi başarmıştı ve onu Ömer b. Abdülaziz gibi davranmaktan vazgeçirmişti.[53] İçki ve eğlence hayatına geri dönmekle Yezîd, eğlence

---

[42] İbn 'Asâkir Ali b. el-Ḥasen, *Târîḫu Medîneti Dımaşḳ,* thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1420/1995-2000), 69/88; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/417.

[43] Ebû 'Abdillah Muṣ'ab b. 'Abdillah ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Ḳureyş,* nşr. E. Lévi-Provençal, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 167; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/421. İbn Hazm el-Gamr, Yahyâ, Süleyman, Dâvud ve Abdülcebbâr dışında tüm çocuklarının annelerinin adını sayarken bu çocukların annelerinin ismi ve durumundan hiç bahsetmez. Zımnen ona göre de Dâvud'un annesini ümmüveled kabul edilmektedir (*Cemheretü'l-enṣâbi'l-'Arab,* thk. Abdüsselam M. Harun (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1382/1962), 91).

[44] Habâbe'nin "suyun parçaları, damla, sevgili" (İbn Sîde, "Ḥabâbü'l-Mâi", *el-Muḫaṣṣaṣ*, 2/454), "dişlerin parlaklığını veren ağızdaki ıslaklık" (İbn Manẓûr, "Faṣlü'l-Ḥâi'l-Mühmile", *Lisân*, 1/294) "Şeytan'ın bir ismi, ızdırap verici" (Fîrûzâbâdî, "Faṣlü'l-Ḥâi", *el-Ḳâmûs*, 1/71) gibi birçok anlamı vardır.

[45] Belâzürî, *Ensâb*, 8/257, 9/31; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 11/215, 15/207; Ziriklî, *A'lâm*, 8/185.

[46] İbn 'Asâkir, *Dımaşḳ*, 69/88. Benzer rivayetler için bk. Belâzürî, *Ensâb*, 8/260; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/417; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 11/215; İbn Sa'îd el-Magribî, *el-Murḳışât*, 138.

[47] Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/417; Yâḳūt, *Mu'cem*, 3/237; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 15/207. Benzer rivayetler için bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 4/93.

[48] Belâzürî, *Ensâb*, 8/258-260; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 7/67; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/197-198; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/418; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 10/215.

[49] Belâzürî, *Ensâb*, 8/257; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/239, 415, 417.

[50] Su'de, Habâbe için 4.000 dinar ödemiş ve kocası Yezîd'i mutlu etmek için onu hediye etmiştir. Belâzürî, *Ensâb*, 8/257; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, 13/15. Ṣıbt İbnü'l-Cevzî, Su'de Habâbe için 10.000 dinar ödedi (*Mir'ât*, 10/418) derken, Belâzürî, "Yezîd Sellâme ve Habâbe için 200.000 dinar ödedi" demektedir (*Ensâb*, 8/263).

[51] İbn Ḳuteybe, *'Uyûn*, 364; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 8/188;

[52] 'Amr b. Baḥr el-Câḥız, *el-Beyân ve't-tebyîn,* thk. Abdüsselâm Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Ḫâncî, 1418/1998), 2/123; Fâkihî, *Mekke*, 3/140; İbn Ḳuteybe, *el-Me'ârif*, 2/272; Belâzürî, *Ensâb*, 8/258, 9/292; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 4/230; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/22; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196, 199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368; Ṣıbt, *Mir'ât*, 2/568, 10/418; Ṣafedî, *el-Vâfî*, 28/30; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, 13/15.

[53] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196; Ebû Naṣr el-Muṭahhar b. Ṭâhir, *Kitâbü'l-Bed'i ve't-târîḫ,*(Kahire: Mektebetü's-Seḳâfeti'd-Dîniyye, ts.), 6/48; Ṣıbt, *Mir'ât*, 10/239-240; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī ez-Ẕehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1986-2000), 7/280; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, 13/13; Yâfi'î, *Mir'ât*, 178; Diyârbekrî, *el-Ḫamîs*, 2/318.

sektörünün en gözde şarkıcısı Habâbe'ye daha da yakın olacaktı. O da sürekli içen sarhoş bir halifeyi daha rahat kontrol edebilecekti.

Eğlenceye dalan ve sürekli sarhoş olan bir halifenin görev ve yetkilerinin başkaları tarafından üstlenilmesi ve yürütülmesi de gayet doğaldı. Yezîd, Habâbe'nin hatırına vali ve komutanları değiştirmeye başlayacaktı. Halifenin de üstünde gücü ve nüfuzu olduğu anlaşılan[54] Mesleme b. Abdülmelik'in azledilmesi ve yerine Habâbe'nin istediği birinin getirilmesi çok önemliydi. Cesareti, takvası ve ferasetiyle ünlü Anadolu ve Kafkasya fetihlerinin en önemli komutanı ve aynı zamanda Irak ve Horasan valisi (II. Yezîd'in de kardeşi) Mesleme b. Abdülmelik'i azlettirmeyi başardı[55] ve onun yerine Ömer b. Hübeyra'nın (ö. 110/728) getirilmesini sağladı.[56]

Habâbe'nin talebiyle Ömer b. Hübeyra, neredeyse tüm âmilleri değiştirmekteydi.[57] Bu azil ve tayinler Habâbe'nin Ömer'e sözünü dinlettiği anlamına da geliyordu. Bunu karşılıklı çıkar ilişkisi olarak da anlayabiliriz.[58] Çünkü İbn Hübeyrâ, Habâbe için "benim kızım" diyor ve onu sahipleniyordu.[59] Yine Anadolu fetihlerinde adından söz ettiren yeğeni Abbâs b. Velîd'i görevinden alıyordu.[60] Bir yandan II. Yezîd güçlü rakiplerini pasifize ederken, diğer yandan Mes'ûdî'nin deyimiyle Habâbe bütün bunları, "Kendi ikbali adına rahat içki içmek ve eğlenmek için yapmaktaydı."[61]

Habâbe etkili sözler, söylediği şarkılar ve hepsinden önemlisi Yezîd'in kendine karşı duyduğu zaafını kullanmak suretiyle onun aklını başından alıyor ve ona hükmediyordu.[62] Yezîd onun şarkılarını dinlerken "uçmak istiyorum", "vallâhi uçuyorum" gibi sözler sarf ederek kendinden geçiyordu.[63] Bir rivayete göre "Habâbe'nin söylediği şarkılar, Yezîd'i o kadar meşgul ediyordu ki, bir defasında cuma namazına bile gitmesine mani olmuştu. Tepkilerin artması ve Mesleme'nin uyarısı üzerine emniyet müdürü cumayı kıldırmak durumunda kalmıştı.[64] Yine muhtemelen Habâbe'nin daha önce rahatsız olduğu Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed azledilmiş ve yerine Abdurrahman b. Dahhâk el-Fihrî atanmıştır.[65]

II. Yezîd gittiği her yere yanında Habâbe ve Sellâme'yi götürüyor ve eğlence partileri düzenliyordu. Yezîd, Habâbe'nin söylediği şarkılarla coşuyor ve kendinden geçiyordu. İbnü'l-Esîr, "Yezîd oldukça cömert idi. Bir gün yanında Habâbe ve Sellâmetü'l-Kass var iken

---

[54] Şıbt, *Mir'ât*, 10/240. Mes'ûdî, cesareti, adaleti ve dindar kişiliği ve lehiv olarak nitelenen eğlence işine Mesleme'nin sıcak bakmadığı için Habâbe'nin maharetiyle haksız yere azledildiğini söylemektedir (*Murûc*, 3/196). Benzer rivayetler için bk. Belâzürî, *Ensâb*, 8/260, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, 4/367;

[55] Belâzürî, *Ensâb*, 8/261.

[56] Belâzürî, *Ensâb*, 8/268-269; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 5/188; Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, *Emâli'z-Zeccâcî*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1407/1987), 74; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196, 199; Maḳdisî, *el-Bed'*, 6/47-48; İbn Ḥamdûn, *Teẕkira*, 9/43; Şıbt, *Mir'ât*, 10/240; İbn Ḫaldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîḫ*, nşr. Halil Şehâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000), 3/103.

[57] Nüveyrî, *el-Ereb*, 21/642; İbn Ḫaldûn, *Târîḫ*, 3/103.

[58] İbnü'l-Esîr, "Ömer İbn Hübeyra, Yezîd b. Abdülmelik halife olunca ve Habâbe'nin kendine tahakkümünü görünce ona ve Yezîd'e hediyeler gönderdi" demektedir (*el-Kâmil*, 4/353).

[59] Şıbt, *Mir'ât*, 11/274.

[60] İbn Ḳuteybe, *el-Me'ârif*, 364; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 5/188; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/199.

[61] Mes'ûdî, *Murûc*, 3/196.

[62] Şafedî, *el-Vâfî*, 15/207; Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 1/106; İbnü'l-'İmâd Abdülḥay b. Ahmed el-Ḥanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḫbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el- Arnaût, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1406-1416/1986-1995), 1/122; 2/29.

[63] Fâkihî, Mekke, 3/140; İbn Ḳuteybe, *'Uyûn*, 2/272; Belâzürî, *Ensâb*, 8/258; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/22; İbn Abdürabbih, *el-'Iḳd*, 7/67; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368; Şıbt, *Mir'ât*, 10/418; İbn Ḥamdûn, *Teẕkira*, 3/252; Ẕehebî, *Târîḫ*, 27/282, 283.

[64] Şıbt, *Mir'ât*, 10/240; İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerât*, 5/61.

[65] Şıbt, *Mir'ât*, 10/240.

coşmuş, 'Bırakın beni uçayım' demişti. Habâbe, "Peki ümmeti kime emanet edeceksin?" diye sorunca da, 'Sana' diye karşılık vermişti."[66]

II. Yezîd'in ölüm sebebinin Habâbe olduğuna değinmiştik. Kardeşi Mesleme'nin uyarılarıyla ancak Habâbe defnedilebilmişti. Öyle ki Mesleme oradan ayrılıp uzaklaştıktan sonra, mezarın başında günlerce gözyaşı döküp kimseyle ilgilenmeyen ve konuşmayan Yezîd, nihayet onun mezarını açtırmıştı. Onun cesedini kucakladığı ve ona övgüler dizdiği de söylenmiştir.[67] Böylece Habâbe'nin acısına dayanamayan II. Yezîd, 24 Şâban 105/26 Ocak 724 tarihinde İrbid'de vefat etmiştir.[68] Söz konusu devirlerde İrbid ister Ürdün tarafındaki Belkâ'ya,[69] isterse Suriye'deki Havran'a[70] izafe edilsin her iki yerleşim de Şam'a (Dımaşḳ'a) bağlıydı.[71] Kaynaklarda cenazesinin Dımaşḳ'a[72] veya Belkâ'ya[73] getirildiği ve oğlu Velîd'in namazını kıldırdığı ardından defnedildiği kaydedilmektedir.[74] İrbid'de Habâbe'nin mezarının yanı başına defnedildiği ifade edilmektedir.[75] Şıbṭ İbnü'l-Cevzî ise Rusâfe veya Humus'ta defnedildiğini söylemektedir.[76] Ancak o rivayetinde tek kalmaktadır. Kanaatimizce de II. Yezîd, Dımaşḳ'a pek uzak sayılmayacak Belkâ ve oraya bağlı İrbid'de Habâbe'nin mezarı başında vefat etmiştir.

SONUÇ

İslamiyet'in geldiği ortamda ve tüm dünyada kölelik ve cariyelik mevcuttu. İslamiyet köleleştirme yerine onların azat edilmesini ve durumlarının düzeltilmesini önceledi. Onların insan olduğu hatırlattı ve onlara iyi davranılmasını istedi. Mukâtebe (bedelini satın alma) akdi ile özgürleştirilmeleri yolunda hukuki bir zemin oluşturdu ve böylelikle kendi iradeleriyle hür olmalarına belli şartlarda imkân ve fırsat tanıdı. Mahremiyet esasını gözetti, cariye kendisi gibi bir köleyle evliyse efendinin ona dokunması yasaklandı. Evli değilse sadece efendisi ona sahip olabilirdi. Hür biriyle evlenmeleri halinde veya efendisinden çocuk doğurmaları durumunda (ümmüveled) hükmen hür oldular ve satılmaları yasaklandı.

Cariyeler, efendilerin mevcut konum ve statülerine göre bazen hürlerden daha iyi yaşam kalitesine sahip oldukları gibi resmen olmasalar da zımnen hem etkili hem de yetkili olabilmişlerdir. Bu duruma Emevîler döneminde az da olsa bazı halife eşleri ve cariyeleri örnek gösterilebilirdi. Biz de Habâbe ve Sellâme'nin halife yanındaki konumu ve durumunu

---

[66] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368. Aynı rivayetin sonunda Belâzürî, "Vallâhi sana" (yani Habâbe'ye) denilmektedir (*Ensâb*, 8/258)

[67] İbnü'l-Esîr, Şıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr bu ayrıntıları genişçe bize nakletmektedir (*el-Kâmil*, 4/368-369; *Mir'ât*, 10/418-420, *el-Bidâye*, 13/15-16). Bir rivayete göre de, etrafındakilerin "Allah'tan kork! (işte çürümüş cesed!) Onda ne buluyorsun?" dediğini onun da, "O bugün bile gördüğüm en güzeldir (ما رأيتها قط أحسن منها اليوم)" mealinde bir âşıkın maşûkuna söylenebilecek bir ifadeyi sarf etmiştir. İbn Sa'îd el-Magribî, *el-Murḳışât*, 154. İbnü'l-Esîr, Şıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr bu ayrıntıları genişçe bize nakletmektedir (*el-Kâmil*, 4/368-369; *Mir'ât*, 10/418-420, *el-Bidâye*, 13/15-16).

[68] Ḫalife, *Târîḫ*, 331; Belâzürî, *Ensâb*, 8/261; Ṭaberî, *Târîḫ*, 7/22; Mes'ûdî, *Murûc*, 3/195; Şıbt, *Mir'ât*, 10/420; Yâḳût, *Mu'cem*, 1/168; Ẕehebî, *Târîḫ*, 7/280; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/12.

[69] Belkâ, Kur'da bahsedilen Ashâb-ı Kehf'in mezarlarının da bulunduğu söylenen yerlerdendir. Ayrıca Ürdün'de Eski Amman'a (bugünkü başkenti yakınındadır) verilen bir isimdir. Yâḳût, *Mu'cem*, 1/489, 3/60, 61, 4/151; Ḳazvînî, *Âsâr*, 156.

[70] Çok sayıda köyleri ve geniş ovalara sahip Dımaşḳ'a bağlı bir bölgedir. İbn Ḫurdaẕbe, *el-Mesâlik*, 77; Yâḳût, *Mu'cem*, 2/317.

[71] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/15.

[72] II. Yezîd'in Dımaşḳ'ta Bâbu's-Sagīr ile Bâbu'l-Câbiye arasında bir yere (kabristana) defnedilmesi kuvvetle muhtemeldir (Bk. Yâḳût, *Mu'cem*, 1/168; Demîrî, *Ḥayâtü'l-ḥayevân*, 1/107). Ṭaberî'de, Abbasî ihtilalcilerinin (el-Müsevvede) Yezîd'in cesedini Bâbü'l-Câbiye'deki mezarından çıkarıp astıkları kaydedilmektedir (*Târîḫ*, 7/311).

[73] Belâzürî, *Ensâb*, 8/243;Ya'ḳūbî, *Târîḫ*, 2/242. Bir rivayete göre de Ruṣâfe'ye defin edilmiştir. Şıbt, *Mir'ât*, 10/ 421.

[74] Ṣafedî, *el-Vâfî*, 28/31.

[75] Belâzürî, *Ensâb*, 8/261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/367.

[76] II. Yezîd'in Ruṣâfe veya Humus'a defin edildiği de söylenir. Şıbṭ, *Mir'ât*, 10/420.

dikkate alarak etkili ve yetkili olmalarını İslam tarihi ana kaynaklarını da kullanmak suretiyle değerlendirdik. Söz konusu bu iki cariye sahip oldukları kişisel yetenekleri, ses ve fiziki güzellikleri ile Halife Yezîd b. Abdülmelik'i kendilerine meftun bırakmışlardır. Her iki kadın cariye statüsünde olsalar da halifenin kendilerine olan zaafını kullanmak suretiyle devleti yönetmeye çalışmışlar ve bunu da başarmışlardır. Böylece birçok üst düzey vali ve komutanı atama, azletme ve görev yerini değiştirme başarısını göstererek devlet yönetimine müdahil olmuşlardır.

Kendileri gerek mevcut statüleri ve gerekse o zamanki koşullarda -kadın olmaları sebebiyle- doğrudan üst düzey görevlerde (resmen) bulunamamış olsalar da halifeyi etkileme ve yönlendirme başarısı elde etmişlerdir. Bu bir anlamda Emevîler döneminde az sayıda da olsa kadınların siyaset üzerinde etkin olabildiklerini göstermesi bakımından değerli olmuştur. Diğer yandan onların müdahil olmalarının devletin ikbal ve istikbalini olumsuz etkilediği şeklinde yorumlarda yapılmış ve yapılmaktadır. Olumsuz bakanları az da olsa haklı çıkaracak (katıldığımız) bir örnek, Mesleme b. Abdülmelik gibi önemli devlet adamı ve komutanın görev ve yetkilerinin zaafa uğratılmış olmasıdır. Onun geri plana itilmesiyle Emevîler Anadolu ve Kafkaslarda gerileme sürecine girmiş ve komşu devletleri cesaretlendirmiştir.

Habâbe ve Sellâme bir bakıma kişisel karakterce sefih biri ve devlet adamlığı açısından da zayıf bir hükümdar sayılan Yezîd b. Abdülmelik'i etkileyerek onun görev ve yetkilerini kullanmışlardır. Ayrıca Habâbe'nin ani ölümü halifenin de yaşamına mal olmuş ve Sellâme'nin adı da halifenin ölümünden sonra pek anılmamıştır. Yine de bir halifenin dönemiyle sınırlı da olsa iş bu iki cariye örneğinden hareketle kadınların aktif siyaset yapabildikleri anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-eşrâf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
2. Bozkurt, Nebi. "Eğlence". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/483-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
3. Câḥız, 'Amr b. Baḥr (ö. 255/869). *el-Beyân ve't-tebyîn.* Thk. Abdüsselâm Harun. 4 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ḫâncî, 1418/1998_____, *Resâilü'l-Câḥız*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1383/1964.
4. Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed (ö. 990/1582), *Târîḫu'l-ḫamîs fî aḥvâli enfesi nefîs*, 2 cilt. Beyrut: Müessesetü Şa'bân, ts.
5. Ebü'l-Fidâ, 'İmâdüddîn İsmail b. Ali (ö. 732/1331). *el-Muḫtasar fî târîḫi'l-beşer*. 4 cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Ḥuseyniyyeti'l-Mışrıyye, 1324/1907.
6. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed Ahmed (ö. 370/980). "c-r-y". *Tehzîbü'llüga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn. Kahire: Dâru'l-Ḳavmiyyetü'l-'Arabiyye, 1384/1964, 3:277.
7. Fâkihî, Muhammed b. İshâk (ö. 278/891-92). *Aḫbâru Mekke.* Thk. Abdülmelik b. Abdillah b. Dehîş. 6 cilt. Beyrut: Dâru Hıdr, 1417/1996.
8. Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahmân Halil b. Ahmed (ö. 175/791). *Kitâbü'l-'Ayn*. Thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1408/1988.
9. Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414). "Faṣlu'n-Nûn", *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*. Thk. Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005, 1162.
10. Hatalmış, Ali. *Abbasî Halifelerinin Ümmüveledleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
11. İbn 'Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940). *el-'İḳdü'l-ferîd.* Thk. Müfîd Muhammed Ḳamîha, 9 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1404/1983.
12. İbn 'Asâkir, Ali b. el-Ḥasen (ö. 571/1176). *Târîḫu Medîneti Dımaşḳ.* Thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1420/1995-2000.

13. İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940). *el-'İḳdü'l-ferîd.* Thk. Müfîd Muhammed Ḳamîha, 9 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1404/1983.
14. İbn Fâris, Ebü'l-Ḥüseyn Ahmed b. Fâris, "ḳ-y-n", *Mu'cemü meḳâyîsi'l-lüga.* Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, 5/45.
15. İbn Ḫaldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406). *Mukaddime.* Çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yay., 2004.
16. İbn Ḫaldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406). *Târîḫ.* Nşr. Halil Şehâde, 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000.
17. İbn Ḥamdûn, Ebü'l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen (ö. 562/1167). *et-Teẕkiretü'l-Ḥamdûniyye*. Thk. İhsan Abbâs-Bekr Abbâs. 10 cilt. Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1417/1996.
18. İbn Ḥazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 456/1064).*Cemheretü'l-enṣâbi'l-'Arab*. Thk. Abdüsselam M. Harun. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1382/1962.
19. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-nihâye.* Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1417-1419/1997-1999.
20. İbn Ḳuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *Kitâbü'l-Me'ârif.* Thk. Servet 'Uḳkāşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
21. İbn Ḳuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *'Uyûnü'l-aḫbâr.* Nşr. Yusuf Ali Ṭavîl. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
22. İbn Manẓûr, Ebü'l-Faẓl Muhammed b. Mükerrem (ö. 711/1311), "ḳ-b-l", "m-ḫ-b-e", "'â-h-r", "'a-z-l" "c-r-y". *Lisânü'l-'Arab.* 15 cilt. Beyrut: Dâru Ṣâdır, ts., 1:23, 62, 4:358, 612, 11:441, 14:141.
23. İbn Sa'îd el-Magribî, Ebü'l-Hasen Nûrüddin Ali b. Musâ el-Vezîr el-Endelüsî (ö. 685/1286). *'Unvânu'l-Murḳışât ve'l-Muṭribât*, (Beyrut: Dâru Ḥâmed ve Maḥyâ, 1973.
24. İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail (ö. 458/1066). "t-f-y". *el-Muḥkem ve'l-muḥîtü'l-a'ẓam*. Thk. Abdülhamid el-Hindâvî. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2000.
25. İbnü'l-'İbrî, Ebü'l-Ferec Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn (ö. 685-1286). *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel.* Nşr. Antuvan Sâliḥânî el-Yesû'î. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Lübnânî, 1415/1994.
25. İbnü'l-'İmâd, Abdülḥay b. Ahmed el-Ḥanbelî (ö. 1089/1679). *Şezerâtü'z-zeheb fî aḫbâri men zeheb*. Thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 11 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1406-1416/1986-1995.
27. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201). *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Abdülkadir Ata ve dğr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1412/1992.
28. İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi't-Târîḫ.* Thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâżî-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407-1424/1987-2003.
29. İbnü'l-Verdî, Ömer b. el-Muzaffer (ö. 749/1349), *Târîḫ*. Kahire: h.1285.
30. Kütübî, Ebû Abdullah Salâḥuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî ed-Dımaşḳī (ö. 764/1363). *Fevâtü'l-Vefâyât*. Thk. İhsan Abbâs.Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1425/2004.
31. Maḳdisî, Ebû Naṣr el-Muṭahhar b. Ṭâhir (ö. 355/966). *Kitâbü'l-Bed'i ve't-târîḫ.* 6 cilt. Kahire: Mektebetü's-Seḳâfeti'd-Dîniyye, ts.
32. Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüzelî (ö. 345/956). *Mürûcü'z-zeheb.* Thk. Yusuf Es'ad Dalgır. 4. Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 1409/1984.
33. Murtaza ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1791). "v-l-d", *Tâcü'l-'arûs.* Thk. Komisyon. 40 cilt. Kuveyt: et- Türâsü'l-'Arabî, 1965-2001. 9/327.
34. Paçacı, İbrahim. "Ümmü Veled". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006, 673.

35. Resâ‘, Ebû Abdullah Muhammed el-Enṣârî et-Tunusî (ö. 894/1489). “Ümmü’l-Veled”, *Şerḥu ḥudûdi İbn ‘Arfe.* Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî,1993, 679-680.
36. Ṣafedî, Salâḥuddîn Halil b. ‘İzziddîn (ö. 764/1363). *el-Vâfî bi’l-vefeyât.* Thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420/2000.
37. Ṣıbṭ İbnü’l-Cevzî, Yusuf b. Ḳızoğlu (ö. 654/1256). *Mir’âtü’z-zamân.* Thk. Muhammed Berekât v.dğr., 23 cilt, Dımaşḳ: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1434/2013.
38. Ṭaberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923). *Târîḫ.* Thk. Muhammed Ebü’l-Faẓl İbrahim. 11 cilt. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.
39. Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
40. Tuksal, Hidayet Şefkatli. “Yûsuf Sûresi 28. Âyet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: -Keyd”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/40. (Aralık 2018). 99-119.
41. URL 1. https///sozluk.gov.tr/ erişim tarihi: 02.11.2019.
42. Ya‘ḳūbî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Ca‘fer (ö. 292/905’ten sonra). *Târîḫu’l-Ya‘ḳûbî.* Thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 cilt. Beyrut: Dâru’l-‘Âlemî, 1431/2010.
43. Yâfi‘î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es‘ad (ö. 768/1367). *Mir’âtü’l-cinân ve ‘ibretü’l-yakzân fî ma‘rifeti ḥavâdisi’z-zamân*. Thk. Halîl el-Mansûr. 4 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1997.
44. Zeccâcî, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *Emâli’z-Zeccâcî*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1407/1987.
45. Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî el-Fâriḳī ed-Dımaşḳī (ö. 748/1348). *Târîḫu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm.* Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabî, 1986-2000.
46. Ziriklî, Hayreddin. *el-Aʿlâm: Ḳāmûsü terâcim.* nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyin, 2002.
47. Zübeyrî, Ebû ‘Abdillah Muṣ‘ab b. ‘Abdillah (ö. 236/851). *Kitâbü Nesebi Ḳureyş.* Nşr. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.